

Традиційна пам'ять та єврейська культура: календарні паремії у сефардів*

Тамар АЛЕКСАНДЕР

Tamar Alexander. Traditional Memory and Jewish Culture: The Holiday Cycle in Sephardic Proverbs

The folklore of the holidays, belongs to "traditional memory" which is a component of the collective memory.

This paper is based on 300 Judeo Spanish proverbs which deal with the holiday cycle. Holiday proverbs are not used only during the actual holidays, but through all the year as a metaphor for human situations or traits.

I divided those proverbs three groups: (a) The connection to the holiday is irrevocable, (b) the connection is not essential, (c) those that are barely connected.

The proverb expresses simultaneously, the voice of the individual, the voice of the Jewish culture in general, and in particular, the voice of the ethnic group, (Sephardic Jews). Traditional memory, as a part of collective memory may complete and overlap it, but may also contradict it.

Keywords: Folklore, proverbs, Jewish holydays, traditional memory

תמר אלכסנדר

זיכרון מסורתי ותרבות יהודית – מחזור החגים בפתגמים יהודיים-ספרדיים

במאמר זה מוצע להגדיר סוג נוסף של זיכרון קיבוצי הוא "זיכרון המסורתי" בו נכלל תחום הפולקלור.

פולקלור החגים של קבוצה -- דתית, משפחתית או אתנית -- הוא אחד הכלים לכיטוי זהותה. פתגמים הקשורים לחגים נאמרים כל ימות השנה; התג נתפש כמטפורה למצבים אנושיים יומיומיים ולתכונות אישיות.

המאמר מבוסס על 300 פתגמי חגים בלאדינו. אני מחלקת את סוגי הזיקות בין פתגם לחג לשלוש רמות: א. קשר הכרחי והדוק בין פתגם לחג הנוכחי בו ב. קשר אפשרי בין פתגם לחג; ג. קשר רופף. הפתגם מבטא בד בבד שלושה קולות לפחות, את קולו של היחיד היוצר את הפתגם מחדש בהקשר ההיגוד והקשר השימושי, את קולה של הקבוצה המתבטא בסממנים הייחודיים לקבוצה (לשון, מנהגים, נורמות חברתיות) ואת קולו של הזיכרון הקיבוצי הנורמטיבי.

מילות מפתח: זיכרון מסורתי, פולקלור, פתגמים, מחזור החגים, ספרדים-יהודים

Уже тому, що євреї називають себе людьми пам'яті (am hazikaron), як зазначає французький історик П'єр Нора [Nora, 1984], вони не потребують іншої історії, крім їхньої пам'яті. Заповідь "пам'ятай" – обов'язкова як для євреїв, так і для їхнього Бога. Дієслово "пам'ятай" та пов'язаний з ним вислів "не забувай" сотні разів повторюються в Біблії. "І будеш ти пам'ятати Господа, Бога свого" [Повторення закону, 8: 18], – каже Бог віруючим, і вони відповідають: "Пам'ятай, не зламай заповіді Свого із нами!" [Єремія, 14: 21]. Бог скаржиться: "Бо про Мене забув Мій народ" ¹ [Єремія, 18: 15] і люди також скаржаться: "Нащо ж нас забуваєш навек, покидаєш на довгі дні нас" ² [Плач Єремії, 5: 20]. Бог Ізраїлю – це Бог історії, й історія, яку слід пам'ятати, – це вплив Бога на історію для спасіння Його народу.

Хоч історія відіграла надзвичайно важливу роль для єврейської нації, вони довго не були зацікавлені у її написанні. У своїй книзі "Зхор" Йозеф Хаїм Єрушалмі [Yerushalmi, 1988] стверджує, що єврейська історіографія розпочалася лише в ХІХ ст. З післябіблійного періоду і до того часу колективна пам'ять євреїв містила лише події ритуалів та молитов чи події, що стали частиною річного календарного циклу.

Отже, календарний цикл є одним із важливих елементів для розуміння культури. Він структурує час, ритм життя та виражає погляди на світ певної групи людей. Календарний цикл – це головний елемент колективної пам'яті, що перебуває між статикою та динамікою, тобто між святами, вказаними Богом та прописаними в Біблії, і між святами, що додалися пізніше за згодою спільноти і можуть зазнавати змін.

Святкові обрядодії, розповіді, паремії, пісенний фольклор не зафіксовані, не записані: вони належать до "традиційної пам'яті". Самобутність паремій – у лаконічності жанру, тому вони ще менше пов'язані з історією, ніж розповіді. Майже неможливо передати історичну подію одним реченням, тому паремія може лише натякати на неї. Саме тому мобільність паремій дозволяє пов'язувати їх з різними подіями. Одна й та сама паремія, лише трохи змінена, може стосуватися різних подій або різні паремії можуть стосуватися однієї події, навіть якщо вони суперечать одна одній. Ті самі паремії можуть використовуватися в різних контекстах, з різним значенням, залежно від творчої мети мовця [Seitel', 1964] та реакції слухачів. Кожна паремія одночасно передає принаймні три голоси: голос

особи, що подає паремію в новому ситуаційному контексті; голос групи, виражений її унікальними характеристиками, такими як мова, традиції та соціальні норми, і голос нормативної колективної пам'яті.

Ця стаття ґрунтується на 25 тис. єврейсько-іспанських паремій з друкованих видань, приватних недрукованих зібрань та особисто зібраних автором³. З них принаймні 300 (включаючи варіації) присвячені святковому циклу. Слід ураховувати, що ця цифра відображає і вибір редакторів, які, можливо, не хотіли давати більше кількох прикладів на кожну тему (особливо в тематичних збірках). Три найбільші групи стосуються святкування Суботи – Шабату (102 паремії), Пуриму (карнавальне свято Естер, присвячене чудесному спасінню євреїв від загибелі в Перській імперії – 80 паремій) і Песаха (49 паремій).

Календарні паремії використовують не лише під час свят, а й протягом усього року. Якщо свято порушує звичний плін часу і створює особливий священний його період, паремії про свята є мирськими, оскільки свято в паремії зазвичай згадується як метафора ситуацій чи характерних рис людини. Тому зв'язки між цими пареміями та святами непрості, вони є різними – від паремій, в яких зв'язок зі святами безсумнівний, до паремій, де такий зв'язок не обов'язковий, аж до тих, що майже не пов'язані зі святами, і тема тут може легко змінюватись якоюсь іншою. Ступінь зв'язку пов'язаний з тим, чи згадуються в паремії особливості того чи іншого свята.

Розглянемо, наприклад, паремію “Despues de Purim platikos” (дослівно: після Пуриму, маленькі тарілочки). У цьому контексті слово “plikos” означає “подарунки на Пурим” і стосується традиції обміну ласощами з друзями та сусідами під час святкування Пуриму. Значення паремії таке: дія, не виконана вчасно, втрачає свою цінність. Це аналог паремії з Талмуда [Брахот, 26А], що на івриті звучить так: “Avar zepano batel korpano” (у нашому перекладі дослівно: “минув його час, не потрібна його жертва”). Ця паремія про Пурим є однією з найпопулярніших серед святкових паремій. Вона згадується в 15 збірках, що репрезентують більшу частину сефардської діаспори (Ізраїль, Туреччина, Югославія, Болгарія, Греція та Марокко). Вона має багато варіантів, більшість з яких майже ідентичні, а також усталену структуру, що складається з трьох слів та одного применника. Усі три слова є основними у значенні паремії, оскільки зв'язок між цією паремією і певним святом очевидний. Це приклад стійкої паремії, яка метафорично зображує святкові традиції, характерні також для повсякденних ситуацій. Ми самі її чули та вживали в різних ситуаціях, наприклад, у разі невчасного виконання домашнього завдання студентами, запізнитих вітань, пригощанні ситого гостя обідом тощо. Можливо, така популярність паремії спричинена її стислістю та легкістю запам'ятовування, повторюваністю звука “п” у кожному слові та її доцільністю у багатьох типових ситуаціях.

Завдяки цій паремії свято Пуриму, яке відзначається один раз на рік, стає частиною традиційної пам'яті повсякденного життя сефардів протягом усього року.

Подібний зміст знаходимо і в іншій паремії – про Песах, проте на відміну від попередньої вона рідко вжива-

ється: “Cada coza en su tiempo i el guevo en pesah” [Moscona, 1981: 37] – “Усьому свій час, як на Песах – яйце”. Обидві паремії стосуються традиційної святкової їжі. Хоч яйця їдять і на інші свята, на Песах вони набувають особливого значення: яйце символізує святкове пожертвування. Можливо, ця паремія не така популярна, бо їй бракує поетичної форми першої паремії, яка є лаконічною і римованою, на відміну від довгого неримованого речення з двох частин у другій паремії. Річ у тім, що перша частина існує незалежно, це приказка “Cada coza en su tiempo”⁴ (“Усе має свій щасливий момент/удачу”, або “Усьому свій час”).

В Іспанії є подібний варіант цієї паремії: “Cada cosa en su tiempo y los navos en Adviento” [Campos, Varella, 1993] – “Усьому свій час, редька на Адвент”. Оскільки єврейсько-іспанський фольклор запозичив багато паремій в Іспанії (країні, звідки походять сефардські євреї), можливо, і це прислів'я запозичене. Християнське свято Адвент замінене на єврейське свято Песах, а редьку, яка вживається в цей час, замінено на яйце – символічну (але не найголовнішу) їжу на Песах. Це приклад паремії, в якій зв'язок із певним святом не обов'язковий. На відміну від ще одного прикладу про Песах: “Ni Pesah sin masa ni ija sin kazar” [Foulche-Delbosc, 1895] – “Як Песах не буває без маці (прісний хліб), так і дочка без чоловіка”. Ця паремія також дуже популярна та має багато версій, і не може стосуватися іншого свята. Мацу їдять лише на Песах, це головна святкова їжа, що символізує поспішний вихід євреїв з Єгипту – вони не мали часу чекати, поки зійде тісто. Паремія складається з двох речень, що становлять порівняльний зворот. Перше показує факт: Песах не можна святкувати без маці. Це обов'язкова їжа за релігійними канонами. Друге речення означає бажання, але наявні семантичні зв'язки свідчать про спорідненість обох речень: “як..., так і...”, “як А неможливе без Б, так і Ю неможливе без Я.”

Така подвійна структура порівнює дві перші (А=Ю) і другі частини (Б=Я). Друге речення також споріднене з першим: конкретна їжа “маца” стає метафорою неодруженої доньки. Вона, як маца, тверда, пласка та прісна. Цю паремію вживають для втішання дорослої доньки, мовляв, вона неодмінно вийде заміж, і стосується вона головним чином жінок, єдиним бажанням яких є заміжжя [Saporta y Beja, 1978: 47; Alexander, Hasan-Rokem, 1988]. Символічна святкова їжа, яка нагадує про минуле як частину колективної пам'яті, вводить паремію у щоденний ужиток.

У виразах та ідіомах частіше, ніж у прислів'ях, використовують свята як метафори для характеристики людини чи ситуації. Наприклад, про засмучену людину кажуть: “Kara de Tishabeav” (обличчя, як 9 Ава – дев'ятого дня місяця Ава єврейського календаря). Ця дата асоціюється з рядом великих катастроф в історії євреїв: руйнуванням Першого та Другого Храмів (586 р. до н. е.; 70 р. н. е.), вигнанням євреїв з Англії (1290), Франції (1305), Іспанії (1492) та Австрії (1670), руйнуванням Варшавського гетто (1942). Цей день закарбувався в колективній пам'яті як день посту, скорботи та роздумів. Існує усталена традиція, що саме слід робити цього дня. Хоч історично не всі трагедії трапилися саме 9 Ава, зведення до одного дня забезпе-

чує їхнє збереження у колективній пам'яті. Коли в Ізраїлі визначали день пам'яті Голокосту, багатьо людей пропонувало 9 Ава (хоча цю дату і не було прийнято), вважаючи, що цього дня слід постувати, сидіти на підлозі одягненим у мішковину, читати сувій "Плач Єремії" та споживати перед початком посту символічну їжу часів скорботи, таку як непорізані яйця, спечену сочевицю в золі. Слід зазначити, що паремії не розповідають про історію за допомогою читання текстів, чи виконання ритуалів, дотримання традицій. Вони функціонують на рівні колективної пам'яті, і постають у типових ситуаціях.

А ось інша паремія: "Djuha se akordo de bezar a su mujer en dia de Tisha Beav" – "Джуха не забув поцілувати дружину 9 Ава" [Koen-Sarano, 1991]. Джуха – образ дурника та трікстера в культурі сефардів, він відомий своїми безглуздими вчинками, незрозумілими для оточення. У традиційній сефардській общині подружжя не повинне виказувати своїх почуттів публічно, особливо в день скорботи.

На відміну від 9 Ава, Пурим є святом радості. Якщо людина завжди радісна (щаслива), про неї говорять: "Ya giyo Purim" – "Пурим уже засміявся", а якщо навпаки, то – "No le gie la kara ni en Purim" [Bunis, 1993: 377] – "Він не сміється навіть на Пурим".

Не лише свята є метафорами щоденних ситуацій та образів, а й історичні особи, пов'язані зі святами, зображуються метафорично в пареміях та ідіомах. Наприклад, Мордехай та Гаман з Книги Естер. (За ритуалом, Книга читається вголос на Пурим. У ній розповідається про єврейську дівчину Естер, яку обрали дружиною короля Персії Ахашвероша. За допомогою свого дядька, Мордехая, вона зірвала план знищення євреїв жорстоким царським міністром Гаманом). Мордехай та Гаман стали символами добра і зла, євреїв та антисемітів. Мордехая називають "El buen jido" – "Добрий єврей". Гаман став символом зла, його ім'я дають ворогам єврейського народу, проте воно може використовуватися і в повсякденному житті: "Ku en pensa mal se abolta a la Aman" [Kolonomos, 1978] – "Той, хто має погані думки, стане Гаманом", адже він закінчив життя на шибениці. Та щойно образ втрачає святковий контекст, він починає трактуватися ширше й набуває інших значень. Наприклад, у Книзі Естер розповідається, як Мордехай не вклонився Гаману, і коли його запитали, чому він не висловив поваги до Гамана, він удав, що не чує запитання. Ця ситуація передається виразом "Azerse del Mordechai" – "Удавати із себе простачка", але його значення змінюється залежно від контексту. Наприклад, інформант так пояснив його вживання: "Діти билися у дворі школи, а коли вчитель запитав, що трапилося, хлопчик, який розпочав бійку, «вдав що він, як Мордехай»" ⁵.

Отже, давню ситуацію про справедливого єврея, який ризикував життям, не вклонившись іновірцю, перетворено на повсякденну, і хлопчик, якого названо Мордехаем, є не лише неправим, але й уникає відповідальності, діючи нечесно. Про подібну ситуацію розповідає паремія про Мордехая: "Mordechai mi Yamo, kakwiko vendu" ⁶ – "Мене звуть Мордехай, і я торгую арахісом", що означає "моя хата з краю, я нічого не знаю". Повна назва імені та професії – це, насправді, форма уникнення відповідальності. Інформант розповів нам про бійку на базарі, вивуватці якої

удали невинних, коли прибула поліція. Описуючи цю подію, він і навів вищезгадану паремію.

Паремії, де не згадують свята (до прикладу про Пурим та "ласощі на Пурим", чи Песах та "хліб Песах"), можуть широко використовуватися стосовно різних свят. Це об'єднує свята та створює відчуття єдиного інтегрованого річного циклу. Продемонструємо це на прикладі двох протилежних феноменів. По-перше, це паремії, в яких згадується кілька свят, по-друге, однакові паремії використовуються для різних свят, змінюються лише самі назви свят. Наприклад, паремія з двома назвами свят: "Purim, Purim lanu Pesah en la mano" [Kolonomos, 1978: 108, N 385] – "Пурим, у нас Пурим, Песах у нас у руках", що означає: хоча ми святкуємо Пурим, але вже час готуватися до Песаха, який уже не за горами. Це приклад зв'язку в паремії, який відображає реальність, бо Песах, що відбувається приблизно через місяць після Пуриму, вимагає спеціальних приготувань у домі (які можуть тривати і цілий місяць), таких як миття та заміна всіх тарілок та всієї їжі, згідно зі спеціальними релігійними законами щодо Песаху. Якщо умовно поміняти місцями ці два свята, утвориться часовий проміжок в 11 місяців (майже цілий рік). Тому про людину з дуже повільною реакцією, кажуть: "Pesah lo harvaron Purim uoro" [Bunis, 1993: 377, N 3280] – "Побили на Песах, а заплакав на Пурим". Щоб уповільнити плин часу, рахують дні, опускаючи свята: "Sin los shabatiot, moadim i dias envulados" [Moscona, 1981: 194] – "Без субот, свят та хмарних днів". Так говорять про того, хто хоче приховати свій справжній вік. Поєднання священного часу з виразом "хмарні дні", який належить до іншого семантичного поля, створює гумористичний ефект.

Наступний феномен – уживання однакових паремій щодо різних свят. Так, популярною є паремія, яка може стосуватися і 9 Ава і Пуриму: "Darsha mi ijo que seya en tishahbeav" [Ibid.: 13; Kolonomos, 1978: N 453] – "Чи мій син прочитає проповідь хоча б на 9 Ава", або "Ke darshe mi ijo que seya en Purim" ⁷ – "Чи мій син прочитає проповідь хоча б на Пурим". Третя версія поєднує дві можливості: "Ke darshe mi ijo ke seya en tishabeav o en Purim" [Yehudah, 1972]. Ця паремія стосується сина, який не справджує очікувань матері і не може прочитати проповіді. Матері байдуже, чи він зробить це на Пурим, коли її радість помножиться від святкування, чи в день жалоби, коли зміст проповіді відповідатиме настрою жалоби. Оскільки ці два дні протилежні за змістом, ми бачимо, що одна й та сама паремія використовується то з одним днем, то з іншим, залежно від ситуації та поетичної стратегії мовця. Зв'язок між цими двома днями (опозиціями) вже виявлений в івритомовних джерелах. У Талмуді написано: "Как с наступлением ава сокращают веселье, так с наступлением адара увеличивают веселье" [Трактат Таанит 29 а] ⁸.

Вираз "Kada dia no es Purim" – "Пурим не щодня" вживають також щодо суботи. "Kada dia no es Shabat" – "Шабат не щодня" кажуть, коли хтось відмовляє у проханні або для того, щоб вказати на щось незвичайне, що трапилося одного разу і навряд чи скоро повториться.

"Kantarle las de Purim a uno" – "Заспівати Пурим для когось" означає сказати правду у вічі. Ця паремія використовується і зі словом Шабат: "Le kanto loz de saba". Один з ін-

формантів навів такий приклад: він працював у бібліотеці, а хтось шумів і заважав йому. Спочатку він намагався не реагувати, а потім, коли терпець увірвався, він “заспівав йому Пурим”.

Сталі вирази, що тісніше пов'язані зі змістом свята, популярніші та частіше вживані. Вислів “цього ніколи не буде” можна замінити на “Al anu de Yovel” – “Під час п'ятдесятилітнього ювілею”, тобто раз на п'ятдесят років; “A la shemita una vez” – “У рік шміти” (раз на сім років, за єврейськими законами, фермери мають лишати свою землю незораною. Такий рік називається шміта, або “Para Tesabeab”). Порівняння з п'ятдесятилітнім ювілеєм чи з роком шміти справляє сильніше враження, ніж з 9 Ава, яке святкується щороку.

Свята поєднуються в річному циклі завдяки Шабату, який є найменшим проміжком часу між святим і священним: сім днів. З цього погляду Шабат є своєрідною з'єднувальною ланкою від свята до свята, від Шабату до Шабату. Більшість святкових паремій, пов'язаних із Шабатом, призначена для посилення релігійних законів щодо Шабату і висловлення особливої поваги до цього дня. “No toques lumbre on Shabat” [Kolomos, 1976] – “Не торкайся світла, тобто вогню, на Шабат” звучить як наказ і майже точно повторює біблійну заповідь “Не розпалите вогню суботнього дня у всіх ваших оселях” [Вихід, 35: 3].

Шабат поєднує пам'ять про створення світу з історичною подією переселення євреїв з Єгипту. Про це згадують кожного вечора у п'ятницю в молитві благословення Шабату: “...с любовью и доброжеланием завещал нам священную субботу, как память о бытии первозданном. Ибо сей день есть начало всех священных праздников, поминовение об исходе из Египта”⁹.

З десяти заповідей та, що стосується Шабату, є докладнішою, нараховує не менше трьох речень, розпочинається словом “пам'ятай” [Exodus, 20: 8–11]. Шабат – день відпочинку навіть для Бога. Він не карає грішників у цей день. У паремії говориться: “El Dio no paga en Sabat ma en tados las dias de la semana” [Koen-Sarano] – “Бог карає у всі дні тижня крім Суботи”. Як пояснив інформант, ця паремія дає відповідь на ключове теологічне запитання: чому здається, що праведники страждають, а грішники процвітають? На Шабат готується спеціальна їжа та вдягають особливий одяг: “Buen Djudo kome en shabat pastel de kezo i guevo de baba” [Saporta, 1978: 95]. (На Шабат хороший єврей їсть пиріг із сиром та гусячі яйця). Навіть найменше зерно пшениці пишається, бо з нього готується їжа для Шабату: “El trigo dise, 'no mire ke so chiko, de mi sale pan i biskochiko i dezayu-pa para Shabat” [Koen-Sarano] (Пшениця каже: “Не дивись, що я маленька, з мене приготують хліб, рогалик (бейгале), пиріг та сніданок на Шабат”). Використання назв їжі, типової для сефардів, поєднує ці паремії з культурою спільноти, і вони виражають та посилюють її етнічну ідентичність.

Якщо ви носите одяг для Шабату в будній день, це викликає певні запитання та припущення. “Al prove de que lo vech vestido de dia de saba, o se cayu al canio o esta parido” [Saporta, 1978: 162] – “Якщо ти бачиш бідняка, одягненого у речі для Шабату у будній день, то або він упав і забруднив повсякденний одяг, або в нього народився син”. Паремія застерігає не поспішати з висновками щодо інших.

Серед паремій, що прославляють Шабат і втілюють загальноприйнятну колективну пам'ять, є й інші, не типові, що передають особисту думку, яка підриває сакральний зміст. Наприклад, вираз: “Dia di sabat, la vaka dil haham” [Levy, 1969] – “На Шабат корова рабина. Без знання його справжньої суті речення здається безглуздим. Це історія про корову, яка впала у водойму на Шабат. Люди у відчаї побігли до рабина (якого сефардські євреї називають “хахам”) спитати, чи можуть вони витягти, врятувати корову в Шабат, бо в цей день працювати не дозволяється. Як і очікувалося, ребе сказав, що це заборонено, але коли він дізнався, що це його корова, то відразу змінив свою думку.

У широкому контексті паремія використовується в ситуації, коли керівник ігнорує закони, якщо вони шкодять його інтересам.

Інший приклад паремії, взятої з літературного контексту, ще одна історія: “Ni Shabat es, ni el dukado esta en basho” [Saporta, 1978: 175] – “Це не Шабат, якщо дукат (монета) не на землі”. Йдеться про чоловіка, який прогулювався на Шабат і побачив на землі золоту монету. Він не міг підняти її, бо не можна торкатися грошей на Шабат, але оскільки не хотів втрачати грошей, то наступив на монету і вирішив стояти так, аж поки не зійдуть три зірки на небі, що є знаком закінчення Шабату. Повз нього проходив інший чоловік, який випадково перечебився через його ногу, та так, що той аж “зірки побачив” від болю. Тоді він сказав собі: “Якщо я побачив зірки, то Шабат закінчився”, підняв монету й пішов геть [Koen-Sarano]. Це ще один приклад того, як людина може тлумачити ситуацію залежно від своїх інтересів. Гра слів в ідіомі “побачити зірки” створює гумористичне враження. Однак використання паремії окремо від оповіді надає їй іншого змісту, що йде від другого значення слова “basho” (внизу).

Інформант розповів про таку ситуацію: покупець намагається переконати продавця знизити ціну. Продавець, втрачаючи терпіння, використовує цю паремію по-своєму: сьогодні не свято (Шабат) і гроші не на землі (внизу), тобто немає причини знижувати ціну. Ще одне (третє) використання цієї паремії має на меті вказати, що в суперечці твердження не пов'язані одне з одним.

“Sin dicho Shabat” – “Не згадуючи Шабат” – тут ідеться про людей, які роблять щось заборонене в час Шабату, наприклад, ведуть розмову про бізнес. Вираз означає: “Сьогодні начебто не Шабат”. Напевно, що сила слів нейтралізує і змінює час.

Отже, єврейсько-іспанські паремії, поширені серед сефардів, є невід'ємною частиною єврейської культури як колективної пам'яті. Паремії, що стосуються релігійних тем, зокрема свята, містять принаймні одне слово на івриті (назву свята). Інші вживають слово на івриті замість іношомовного слова, наприклад, mazal (“вдача, щастя”) замість іспанського “fortuna” чи турецького “kadem”. Багато паремій повністю або частково ґрунтуються на канонічних книжках на івриті, таких як Біблія, література мідрашів або Талмуд. Таким чином вони зберігають єврейську культуру як колективну пам'ять. Єврейсько-іспанські паремії виражають етнічну ідентифікацію групи – традиційну пам'ять. Їх головна сила у мові (ладіно). Паремії мають ко-

ротку стислу поетичну форму і тісно пов'язані з мовою. Неможливо зробити переклад паремії, не втративши значної частини її смислових характеристик. Так, коли інші етнічні ознаки зникають чи розчиняються в культурі оточення, паремія зберігає свою мову та форму. Коротка форма допомагає її швидкому запам'ятовуванню. Людина, яка вже забула навіть мову, може пам'ятати паремію. Кожна етнічна група зберігає культурний зв'язок з країною, з якої вона походить. Минуло вже понад п'ятсот років, як євреї залишили Іспанію, однак ще й досі існує тісний зв'язок між сефардськими та іспанськими пареміями. Багато іспанських паремій, адаптувавшись, потрапило до єврейської культури. Протягом століть, проживаючи в різних країнах (Туреччині, Греції, Болгарії, Марокко, Італії а пізніше і Франції), сефардські євреї акумулювали паремії з їхніх культур. До єврейсько-іспанських паремій потрапили і слова з цих мов. Отже, хоча паремія є колективним жанром, вона залишає достатньо простору для індивідуальної творчості.

Існування різних версій однієї паремії свідчить не лише про їхню функцію в середовищі сефардів (у країнах, де вони жили), а й про наявність у них історичних нашарувань. Люди виражають свої уподобання, вибираючи певну паремію із загального репертуару групи, змінюючи її та вживаючи в певному контексті.

Уживання різних паремій виражає ментальність особистості, єврейської культури загалом, й особливо ментальність етнічної групи (у даному випадку сефардських євреїв, що розмовляють на ладіно). Кожна паремія передає "правду" мовця у певний момент, навіть якщо ця правда вербально не виражена або заперечує історичні факти і не завжди збігається з "нормативним голосом" певної групи й культури. Традиційна пам'ять як частина колективної пам'яті може доповнювати та переформулюватися з нею, а може й суперечити їй. У цьому розуміння кожна паремія має свою правду для кожного мовця, як кажуть: *Refran mentigozo no ay* – "Жодна паремія не обманює".

Примітки

* Повна версія на івриті є розділом нашої книжки: *Alexander-Frizer T. Words Are Better Than Bread – A Study of the Judeo-Spanish Proverb. – Beer-Sheva; Jerusalem, 2004. – P. 303–345.*

¹ Цитується за виданням: Біблія або книги Святого Письма Старого і Нового заповіту. Книга пророка Єремії [18: 15]. – К., 1992. – С. 771.

² Там само. Плач Єремії [5: 20]. – С. 830.

³ Посилання на джерела див. у додатку до нашої книжки: *Alexander-Frizer T. Op. cit.*

⁴ Про єврейсько-іспанські приказки зі словом "удача", див.: *Alexander T. The Concept of Luck and Wisdom in Judeo-Spanish Proverbs // Mikedem u-mi-Yam. – Haifa, 1993. – N 5. – P. 41–58 (Hebrew).*

⁵ Записано нами.

⁶ Автор чула її від своєї матері Шошани Фрізер Аседа.

⁷ Записано нами.

⁸ Цитуємо за російським перекладом: *Штейнзальц А. Вавилонский Талмуд: Трактат Таанит / Комментар. изд. раввина Адина Эвен-Израэль (Штейнзальца); пер. с англ. и ред. М. Кравцов и др. – Иерусалим; М., 1998.*

⁹ Переклад цит. за двомовним івритсько-російським сідуром, виданим у 1972 р. у Тель-Авіві міністерством релігій у видавництві "Сінай" у перекладі рабі Елієзера Вагеля.

Література

Alexander T., Hasan-Rokem G. Games of Identity in Proverb Usage // Proverbium. – N 5. – 1988. – P. 1–15.

Bunis D. A Lexicon of the Hebrew and Aramaic Elements in Modern Judeamo. – Jerusalem, 1993. – P. 377.

Campos J. G., Barella A. Diccionario de Refranes. – Madrid, 1993. (N 1069S).

Foulche-Delbosc Proverbs judeo-espagnols // Revue Hispanique. – N 2. – 1895. (N 760).

Koen-Sarano M. Djuha ke dize? Kuentos populares Djudeo-espagnoles. – Jerusalem, 1991. – P. 370.

Koen-Sarano M. Kuentos del Folklore de la famiya Djudeo-espagnola. – Jerusalem, 1986. – P. 62.

Kolonomos Z. Proverbs, Sayings, and Tales of the Sephardi Jews of Macedonia. – Belgrad, 1978. – P. 108 (N 359).

Kolonomos Z. Proverbs and Sayings of the Sephardi Jews of Bosnia and Hercegovina. – Belgrad, 1976. – P. 64 (N 805).

Levy I. J. Prolegomen to the Study of the Refranero Sefaradi. – New-York, 1969. – P. 192.

Moscona Y. Peniney Sefarad (Pearls from

Spain): 2000 Judeo-Spanish Proverbs. – Tel-Aviv, 1981.

Nora P. Les Lieux de memoire. – Paris, 1984.

Saporta y Beja E. Refranes de los judios sefardies // Sefarad. – Barcelona, 1978. – N 5.

Seitel' P. Proverbs: A Social Use of Metaphor. – 1964. – Genre 2. – P. 143–161.

Yehudah Y. Y. Mishlei Espanyolit Yehudith. – 1972. – Z. 2. N. 82. – P. 90.

Yerushalmi T. H. Zakhor: Jewish History and Jewish Memory. – Tel Aviv, 1988.

Пер. з англ. О. Собецька